

לא בדיוק ולא בערך

ההשחתה שעבר הקולנוע התיעודי בעולם ובארץ פותחת את הדרך להכחשת השואה על ידי מניפולציה בחומרים מצולמים אמיתיים. השאלה היא מי אחראית לכך: הטכנולוגיה החדשה או שמא הפילוסופיה העכשווית מאת: אמנון לורד

מקור ראשון 6 במאי 2005, כ"ז בניסן תשס"ה

איפה אתה מותח את הקו בין המניפולציה הרגילה שקיימת בכל עריכה של סרט או וידאו, לבין מעשה של זיוף? זו השאלה שהצגתי להלל טרייסטר בעקבות המסע שניהל בשנה האחרונה נגד סרטו של אייל סיוון 'הספציאליסט'.

רוב המבקרים שצפו לפני שנים אחדות בסרטו של סיוון הלכו שולל אחר העריכה המתוחכמת שלו. אני הייתי אחד מאותם מבקרים. כל אחד יודע שעריכה של חומר גלם בן מאות שעות דורשת מיון קפדני, וכתוצאה מזה גם מניפולציה. אבל התחושה בקרב המבקרים הישראלים היתה שהסרט מתוחכם ורב משמעות. מה גם שהוא נתלה בתזות של חנה ארנדט לגבי אייכמן, משפט אייכמן ושואת יהודי אירופה. חנה ארנדט היא מקדם תחכום, ואכן אייל סיוון לכד את המבקרים בזמנו במצב שאם הם יוצאים נגד סרטו – הם גם צריכים לצאת נגד ארנדט.

בסרט שלו הציג בעצם סיוון את התובע גדעון האוזנר בתור האיש הרע, והפושע הנאצי יוצא כבורג טכני במנגנון שבו כל אחד אחר במקומו היה עושה אותו דבר.

הלל טרייסטר, שהיה מנהל ארכיון ספילברג, עזב בינתיים את הארץ. את תשובתו לשאלה שלי הוא העביר מברלין. "אני חושב שכוונת העריכה מאוד רלוונטית כאן", הוא כתב לי. "האדם האחראי יכול כמובן לשקר כאשר שואלים אותו על כוונותיו. אני יכול לתת דוגמה: ארכיון ספילברג יחד עם יד ושם וגנזך המדינה הוציאו גם הם טייפ ערוך של משפט אייכמן. זה לא דומה בשום צורה ל'הספציאליסט'. אין בו כוונה לסכם את המשפט, או להציג דיוקן של אייכמן. זה פשוט מאסף של חלקים נבחרים של עדויות שמוסרות צדדים שונים של החוויה היהודית בשואה.

"אם אני זוכר נכון, יש בקלטת הערוכה הזו צילום תגובה בנקודה מסוימת של הקהל המקשיב לעדויות, כאשר בתוך הקהל יושבת גם גולדה מאיר. אני לא חושב שהשוט בא בהקשר המקורי (אולי כן). אבל אם אני שואל למה הוכנס השוט הזה, התשובה הסבירה היא: כדי לתת לצופים תחושה שגם אישים בדרג של גולדה ביקרו אישית באולם המשפט. אם יש אמירה בשוט הזה, זוהי אמירה אמיתית. אין שום כוונה להוליך שולל את הקהל, כי אין ויכוח ציבורי בשאלה האם, או באילו ימים, גולדה נכחה במשפט, ונוכחותה או היעדרה אינן משנות את הצורה שבה אנחנו קולטים את הדברים הנאמרים באותו רגע. "אין זה המקרה בנוגע לעריכה של איל סיוון. בכל דוגמה שאני יכול לחשוב עליה, אם תעבור אותו תהליך של הסבר והיגיון כדי לנסות להבין את המניע מאחורי השינויים שהוא עושה, אתה מגיע למסקנה שהוא ניסה, באופן מהותי, לשנות את הצורה שבה הדברים נתפסים על ידי הצופה".

טרייסטר מציב, כדוגמה הפוכה לעריכה של הסרט של ארכיון ספילברג, את העריכה שנעשתה בסרט של סיוון לקטע העדות שהשמיע במשפט אייכמן אדם ששמו פרנץ מאיר. "סיוון עושה שני דברים בקשר לעדות של פרנץ מאיר: הוא מוסר רק את העדות עם התיאור המאוד שלילי שלו לגבי אייכמן שלפני 1938 מבלי ליידע את הקהל על כך, או מבלי לשתף את הקהל בתיאור המאוד שלילי שלו לגבי אייכמן שלאחר 1939. מה שלא הזכרתי בעבר זה את ההחלפה של כל צילומי התגובה של אייכמן בזמן הקטעים של עדות מאיר. ב'הספציאליסט' רואים את אייכמן הרבה פעמים כשהוא מקשיב למאיר. כל השוטים הם של קלוז-אפ קיצוני כשאיכמן מחייך חיוך גרוטסקי, שבהקשר הזה נראה במידה מסוימת מלא ציפייה ותקווה. צילומי התגובה האמיתיים באותם קטעי עדות של מאיר הם במדיום לונג-שוט (צילום רחוק יחסית), כאשר המסגרת של תא הזכוכית נראית בהם. בכולם הוא נראה כשהוא משעין את לחיו על אצבעו, ונראה בסך הכל די אטום. הניחוש שלי הוא שאייכמן לא במצב רוח מרומם כיוון שהוא יודע כיצד הוא טיפל במאיר ב-39', והוא מניח שמאיר יספר תיכף לבית המשפט על כך, לאחר שיגמור לספר על אייכמן ב-1937. אנחנו יודעים שסיוון החליף את כל השוטים האלה. הוא השקיע זמן, מאמץ וכסף בכך. לכן יהיה זה נכון לומר בוודאות, שהוא רצה שהקהל יראה את אייכמן בחיוכו המוזר בזמן עדותו של מאיר, וכן שהוא לא רצה שהקהל יראה כיצד הגיב במציאות.

"בכל פעם שאני חושב על מעשהו של סיוון אני נזכר בקטע ממאמר שכתב כריסטופר היצ'נס על מייקל מור ('פרנהייט 9/11') לפני שנה: 'אם אני כותב מאמר ואני מצטט מישהו ומסיבות של חוסר מקום אני מכניס סוגריים כאלה: (...), אני נשבע בחיי ילדי שאינני מוריד שום דבר שאם יצוטט במלואו ישנה את משמעות הדברים המקוריים ואת פירושם. אלה שמפירים את החוזה הסמוי עם הקוראים או הצופים הם אנשים בזויים".

"אם לצורך הוויכוח אנחנו שופטים את שתי הדוגמאות לפי הסטנדרט של היצ'נס", ממשיך טרייסטר, "מה אנחנו מקבלים? במקרה של השוט של גולדה בסרט של ארכיון ספילברג זה לא 'משנה את

המשמעות המקורית של הדברים ופירושם'. אך בסרט של אייל סיוון מבוצעות שתי העבירות המרכזיות, וכך גם במקרים רבים אחרים בסרט – הם משנים גם את פירוש הדברים וגם את משמעותם. אם אתה מקבל את השקפתו של היצ'נס, אז סיוון הוא אדם הראוי לבוז".

זיוף בכוונה תחילה

"אך עדיין לא הבהרתי את הנקודה לגבי הקו שמעבר לו הדברים הופכים לזיוף", אומר טרייסטר. "אינני מכחיש את אפשרות קיומם של אזורים אפורים. אבל כאשר סיוון מראה, למשל, את אברהם לינדנוואסר ומציג אותו כאילו הוא מתחמק מלענות על שאלה שנשאל, בשעה שלמעשה לא הוצגה לו כל שאלה, אם כאשר פנחס פרוידגור מתאר פגישה עם אייכמן כמשרה ביטחון, בזמן שהוא אף פעם לא אמר זאת, אלא למעשה אמר את ההפך הגמור מזה – איך לא נוכל לראות את עצמנו כקורבנות של זיוף בכוונה תחילה? אני לא יכול לומר כמה פעמים סיוון מרחיק לכת עד כדי כך, אבל אני יכול לומר שהוא באופן עקבי עושה שינויים, שאחדים מהם מגיעים אל סף הזיוף; הם מטים בצורה מתוחכמת את הטון והאווירה בכיוון הפוך (וזה עקבי אצלו) למה שהיה שם קודם. אני חושב שיש מספיק ראיות, אפילו במעט שאני גירדתי על פני השטח, לכך שגישתו של סיוון בעריכת הסרט היתה לא-ישרה באופן עמוק, מתוך מאמץ להציג את המשפט בכל מחיר כמשהו שהוא לא היה (כל ההחלפות הקטנות האלה של צילומי תגובה ודאי עלו לו בהרבה זמן וכסף).

"ראיתי את הופעתו של סיוון עם בנו של האוזנר ב'תיק תקשורת', והאוזנר הגדיר זאת היטב: 'רצית להוכיח שהתזה של חנה ארנדט נכונה; עשית את ההפך, כיוון שהראית שהדרך היחידה להציג את התזה כאילו שהיא נכונה היא על ידי זיוף'".

בראיון בגל"צ סיוון ניסה לפטור את עצמו מהטענות הספציפיות נגדו. הוא אמר שהמבחן האמיתי הוא האם ניתן לבוא עם תזה אחרת משלו תוך שימוש באותם 350 שעות של חומר גלם. הוא ניגש בעצמו לענות ואמר שלא ניתן לעשות זאת. הוא לא טרח להסביר איך הגיע למסקנה, שלטענת טרייסטר היא שגויה לחלוטין.

"העובדה היא שסיוון בקושי התייחס לשאלות שהוצגו לו ואמר שאני לא ראוי להתייחסות, או שכיוון שזה 'בסך הכל סרט' הוא משוחרר מכל אחריות", אומר הלל טרייסטר. "הוא גם הכחיש שאולי יש גם ממד מוסרי למעשיו בסרט. הוא התנער לגמרי אפילו מהאפשרות התיאורטית שיש משהו לא מוסרי בפרקטיקה שלו. כך שבגדול יש מידה רבה של חוסר יושר בדברים שסיוון אומר על הסרט ובדברים שיש בסרט עצמו.

"(...) מעולם לא אמרתי מילה על זכותו לעשות את מה שעשה בסרט. מה שאני עושה, ולא עשיתי שום דבר חוץ מזה, זה ליידיע את הציבור על הדברים שהוא העדיף שלא ייודעו. ההוכחות שלי לכך שהוא רצה להסתיר מידע הן: א. הוא מעולם לא הצהיר בגלוי על דברים שיכולים לאפשר לאנשים אחרים לגלות בעצמם את מה שאני חשפתי. ב. בהנחה שהוא קרא את רוב הביקורות על הסרט שלו, הוא יודע היטב שאפילו המבקרים הרגישים ביותר לא הרחיקו לכת מעבר לתהייה שמא הוא נכנע לפיתוי להציג פה ושם צילום תגובה שונה מהמקור.

"כך כתב המבקר החשדן ביותר: 'כשצפיתי בסרט, תהיתי האם חלק מהעריכה נאמן לכרונולוגיה האמיתית של האירועים כפי שהתרחשו, או שצילומי תגובה שונים יובאו מרגעים אחרים (במשפט). שמתי לב שבמקרים אחדים, כשעדים נתנו עדויות, חיתוך לתא הזכוכית של אייכמן גילה השתקפות של העד שבה הפה המדבר איננו בסינכרוניזציה עם הפסקול'.

"פרשנותו של סטיוארט קלאוואן ב-The Nation מאירת עיניים בקשר לטכניקת העריכה הדיגיטלית שנעשה בה שימוש בסרט הזה: ההשתקפויות בתא הזכוכית הוכנסו לאימג' בשיטה דיגיטלית, כך שאולי אין להתייחס לסרט כאל סרט תיעודי אלא כסרט העושה שימוש בחומר תיעודי כאמצעי בלבד. 'זה בהחלט אומר משהו על השימוש המניפולטיבי בחומר היסטורי כאשר המטרה היא ליצור דבר חדש', כתב קלאוואן. 'אני פתוח לגישות מסוג זה, אבל אני בהחלט חושב שיוצרי הסרט היו צריכים להצהיר בגלוי על החירות שנטלו לעצמם עם חומר הגלם (מניפולציה דיגיטלית וכו'), במקום להציג את הסרט כמסמך היסטורי – וזו הולכת שולל'.

"סיוון ידע מקריאת הביקורות שאף אחד לא עלה עליו, ובכל זאת לא מסר מידע מתקן על הדרכים שבהן עבד. הוא ישב בנחת וראה כיצד הצליח לשטות בכולם. לכן אני סבור שמחאותיו על כך שהסרט מעולם לא התיימר להיות אובייקטיבי ושמניפולציה זה שם המשחק של הקולנוענים בכלל מראות כמה הוא לא ישר. הוא ידע מה שהוא עשה, הוא ידע שהדבר התקבל כהרבה יותר אמיתי ממה שהוא באמת, והוא רק מעמיד פנים כאילו חשב שכולם מודעים למה שעשה – כל זה בדיעבד, לאחר שנחשף".

סרטו של אייל סיוון מתכתב היטב עם סרט שנעשה כמה שנים אחריו, 'ג'נין ג'נין'. ג'נין היה זיוף תעמולתי גס יותר מ'הספציאליסט'. למרות זאת, שני הסרטים זכו לכבוד ולהשתפכיות של שבחים מצד כל הגורמים הנחשבים לחושבים. עד היום לא נשמעה מצד הגורמים המקצועיים הממוסדים בתחום הקולנוע בישראל שום גינוי או הסתייגות כלפי אייל סיוון או מוחמד בכר. נראה שהקולנוע התיעודי לא

רק בישראל עבר תהליך של השחתה, וזכייתו של מייקל מור לפני שנה בפסטיבל קאן מעידה על כך. הדרך להכחשת השואה באמצעי מניפולציה קולנועיים, ובאמצעות חומרים אמיתיים, פתוחה אפוא בפני הדוקומנטריסטים. השאלה המעניינת היא – כיצד נפרצה הדרך: האם על ידי השיטות הטכנולוגיות החדשות, או על ידי פיתוחים פילוסופיים חדשים בתחומי החשיבה והשיפוט המוסרי.

התנצלות

אני רואה צורך להתנצל כאן בפני הציבור שנפגע מההתבטאות שלי באתר האינטרנט אן-אר-ג'י כלפי כבוד הרב אברהם שפירא, ובפני הרב שפירא עצמו. קטונתי מלחוות דעה על כבוד הרב. זו היתה פליטת פה נמהרת ולא חכמה. יחד עם זאת, אין זה משנה את העובדה שאני חולק על כמה מההתבטאויות של הרב שפירא, כפי שפורסמו בתקשורת בזמן האחרון. זה המקום לסייג את הדברים ולומר שדברי הרב עד שיצאו לציבור עברו כנראה עיוות כפול – פעם אחת על ידי אלה שדאגו ממניעים שלהם להוציא החוצה דברים שאמר כבוד הרב בשיחות פרטיות; ופעם שניה על ידי התקשורת שעשתה בציטוטים המובאים ספין שלילי משלה.

amnonl@makorrishon.co.il